

הרב יעקב מדין שליט"א
שיחה לפרשת חיי שרה

על דו קיום אפשרי ועל בניין המקדש*

מצחק – למה הכוונה?

בפרשת וירא אנו פוגשים את גירוש הגר וישמעאל:

"וַתְּרֵא שָׂרָה אֶת בֶּן הַגֵּר הַמִּצְרִית אֲשֶׁר יָלְדָה לְאַבְרָהָם
מִצְחָק: וַתֹּאמֶר לְאַבְרָהָם גֵּרְשׁ הָאֵמָה הַזֹּאת וְאֵת בְּנָהּ
כִּי לֹא יִירֶשׁ בֶּן הָאֵמָה הַזֹּאת עִם בְּנֵי עִם יִצְחָק"

(בראשית כ"א, ט-י).

למה הכוונה "מצחק"? מפורסם מדרש חז"ל (בראשית רבה נג,
יא), שגם קיים על הביטוי "ויקומו לצחק" ביחס לחטא העגל:

"דרש רבי עקיבא (בראשית כא) ותרא שרה וגו', אין
מצחק אלא גלוי עריות, היך מד"א (שם לט) בא אלי
העבד העברי אשר הבאת לנו לצחק בי, מלמד שהיתה
אמנו שרה רואה אותו לישמעאל מכביש גנות וצד נשי
אנשים ומענה אותן.

"תני רבי ישמעאל אומר אין הלשון הזה של צחוק
אלא עבודת כוכבים שנאמר (שמות לב) וישב העם
לאכול ושתו ויקומו לצחק, מלמד שהיתה אמנו שרה
רואה את ישמעאל בונה בימוסיות וצד חגבים ומקריב
עליהם.

"רבי אלעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר אין הלשון
הזה צחוק אלא לשון שפיכות דמים, היך מה דאת
אמר (שמואל ב ב) יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו. רבי
עזריה משום רבי לוי אמר, אמר ליה ישמעאל ליצחק
נלך ונראה חלקינו בשדה והיה ישמעאל נוטל קשת
וחצים ומורה כלפי יצחק, ועושה עצמו כאילו מצחק,
הדא הוא דכתיב (משלי כו) כמתלהלה הורה זקים וגו',
כן איש רמה את רעהו ואומר הלא מצחק אני".

חז"ל פורסים אפשרויות-מספר לביאור הביטוי "מצחק",
כשהם מכוונים לשלושת העברות החמורות.

ברם, דומה שאפשר להציע פשט אחר בפסוק – מדובר על
מעין לעג, גיחוך מעט נסתור, ששרה אמנו זיהתה אצל
ישמעאל. כמו במשפחות רבות, האח הבכור חש לפעמים
שהילד הקטן עתיד לתפוס את מקומו. נזכור שאצל ישמעאל
הדבר קיצוני הרבה יותר – ישמעאל יודע שלידת יצחק
הופכת אותו מ'יורש' לעבד'. במקום להמשיך את אברהם
אבינו בכבודו, הוא יחזור להיות בנה של האמה הגר.

שרה חוששת, ובצדק, שישמעאל עתיד, אולי כמשחק בלבד,
לנסות לפגוע ביצחק. הוא יכול כבדרך אגב להניח עליו כרית
או להשתמש בדרך אחרת – ובכך להרוג את יצחק בלי
סימנים. שרה מבונה שישמעאל מהווה כרגע סכנה קיומית
ליצחק, ולכן דורשת את סילוק הגר וישמעאל.

המפגש על הבאר

לאחר שהגר מסולקת ונשארת לבדה עם ישמעאל, רגע לפני
שהוא מת בצמא, היא מגלה באר מים:

"וַיִּפְקַח אֶל-לֵהִים אֶת עֵינֶיהָ וַתֵּרֶא בְּאֵר מַיִם וַתִּלְךָ
וַתִּמְלֵא אֶת הַחֲמַת מַיִם וַתִּשְׁק אֶת הַנְּעָר: וַיְהִי אֶל-לֵהִים
אֶת הַנְּעָר וַיִּגְדֵּל וַיָּשָׁב בְּמִדְבַר וַיְהִי רֹבֵה קֶשֶׁת: וַיָּשָׁב
בְּמִדְבַר פְּאָרָן וַתִּקַּח לוֹ אִמּוֹ אִשָּׁה מֵאַרְצֵי מִצְרַיִם"

(כ"א, יט-כא).

סביר, שהגר הולכת לאותה באר שמוכרת לה:

"וַיִּמְצְאָהּ מְלֹאָךְ ה' עַל עֵין הַמַּיִם בְּמִדְבַר עַל הָעֵין בְּדֶרֶךְ
שׁוּר... וַיֹּאמֶר לָהּ מְלֹאָךְ ה' הִנֵּה הָרָה וַיִּלְדֶּת בֶּן וַקְרָאת
שְׁמוֹ יִשְׁמַעְאֵל כִּי שָׁמַע ה' אֶל עֲנָנָה: וְהוּא יְהִי פְרָא
אָדָם יָדוּ בְּכָל יוֹם כָּל הַיּוֹם וְעַל פְּנֵי כָל אֶחָיו יִשְׁכֵּן:

"וַתִּקְרָא שֵׁם ה' הַדֹּבֵר אֵלֶיהָ אֵתָהּ אֶל-רְאִי כִי אָמְרָה
הַגֵּם הַלֵּם רְאִיתִי אַחֲרֵי רְאִי: עַל כֵּן קָרָא לְבָאֵר בְּאֵר
לְחַי רְאִי הִנֵּה בֵּין קֶדֶשׁ וּבֵין בְּרָד" (ט"ז, ז-ד).

אותה "באר לחי רואי", מוזכרת גם בהמשך, בפרשתנו:

"וַיְהִי אַחֲרֵי מוֹת אַבְרָהָם וַיִּבְרָךְ אֶל-לֵהִים אֶת יִצְחָק בְּנוֹ
וַיָּשָׁב יִצְחָק עִם בְּאֵר לְחַי רְאִי" (כ"ה, יא).

מדוע הפרשה מזכירה שוב את אותה באר?

כדי לענות על כך, נעבור לשאלה נוספת שהטרידה את חז"ל.
חז"ל התייחסו להבחנה שבין "ויקברו אתו יצחק וישמעאל
בניו אל מערת המכפלה" (כ"ה, ט) ובין "ויקברו אתו עשו ויעקב
בניו" (ל"ה, כט). לא נתייחס לעצם ההבחנה בין סדר השמות
שמוזכר בפסוק, כיוון שיייתכן וכל החילוק עצמו אינו מוכרח
לגמרי, אך לפחות ביחס לדבריהם על קבורת אברהם, נראה
שאכן הטענה עצמה נכונה – ישמעאל קיבל את סמכותו של
יצחק בסופו של דבר. הדבר אינו מוכח דווקא מהעובדה
שהתורה מקדימה את יצחק לישמעאל, אלא מעצם הסכמתו
של ישמעאל לקבור את אברהם במערת המכפלה, דהיינו,
לצד שרה אם יצחק ולא לצדה של הגר. מוכנות זו מצביעה
שמישמעאל הפנים את היחס שבינו ובין יצחק.

נראה, שהדבר בא לידי ביטוי גם בדרשת חז"ל על התשובה
שישמעאל עשה בערוב ימיו, וזה מה שגרם בסופו של דבר
לחזרה אל אותה "באר לחי רואי". לא קשה לדמיין ששני

השיחה הועברה בשבת שלאחר פיוגוע הדריסה והדקירה ליד השער
הישן (פיוגוע שבו נרצחה דליה למקוס ה"ד).

* השיחה נאמרה בסעודה שלישית פרשת חיי שרה ה'תשע"ה, וסוכמה
על ידי בנימין פורגל. סיכום השיחה לא עבר את ביקורת הרב.

– תמוהה. הדרך לקבוע אם העלייה להר הבית תתסיס את הסביבה ותסייע או לא לשקט הביטחוני לא יכולה להיקבע לפי דעתו של רב כזה או אחר, אלא לפי מומחי ביטחון; מהתייעצות אישית עמם, רבים וטובים ואמינים סבורים שדווקא חשוב להמשיך ולתמוך בעלייה אל ההר.

הדרך לבניית המקדש חייבת לכלול את האפשרות להתפלל בו כבר עכשיו. הזכרתי בכנס לא מזמן שאני לא מתכנן לבנות את המקדש מחר, אבל בהחלט כן מחרתיים. אין הכוונה ל'מחר' או 'מחרתיים' במובן הפשוט, אלא לסך שנים – אם נהיה אופטימיים, בהחלט אפשר לראות מקדש בנוי בידי אדם בעוד שלושים שנה.

אפשר לשאול – והרי רש"י מפורש הוא שהמקדש ייבנה בידי שמים, וכולנו מכירים את הטענה שהוא ירד בנוי באש! כן מביא רש"י בסוכה:

”ואי קשיא דבלילה אינו נבנה... הני מילי - בנין הבנוי בידי אדם, אבל מקדש העתיד שאנו מצפין בנוי ומשוכלל הוא יגלה ויבא משמים, שנאמר (שמות טו) מקדש ה' כוננו ידוך” (מא. ד"ה אי נמי).

אך כנגד דברי רש"י כאן עומדות משניות מפורשות והלכות מפורטות ברמב"ם! יתר על כן, יחזקאל מתאר את המלאך שיורד למדוד את מיקומי התאים במקדש השלישי, והדבר חסר פשר אם בסופו של דבר המקדש ירד בנוי באש.

מעבר לכך, המשכן לא נבנה באש, גם לא בית ראשון וגם לא בית שני. כאשר בכל זאת ירד המזבח באש, הדבר עלה במחיר דמים המקביל לפצצה הגרעינית שנפלה על נגסאקי בסיום מלחמת העולם השנייה – כשבעים אלף איש.

אבו מאזן מדבר על עם ישראל כאנשים טמאים שאינם יכולים להתפלל בהר הבית. עם אנשים כאלה, עם תפיסות כאלה, אם נקבל זאת ותהיה חלילה חקיקה רשמית נגד עליית יהודים להר הבית, בית המקדש יתרחק מאתנו עוד מאות שנים, ואולי חלילה ירד מן השמים באש של מלחמה עקובה מדם.

דו קיום אינו עסק של פוליטיקאים, אלא של האנשים החיים אותו ביום-יום. אפשר ליצור דו קיום, בדיוק כמו יצחק וישמעאל בסוף ימיהם, אך הדבר תלוי בהכרת אופייה של האוכלוסייה הערבית, תוך הימנעות מהססנות. רק כך נוכל גם להצטרף לעם הערבי מבלי שיהיו נפגעים, וגם להתקדם בדרכנו אל בית המקדש שייבנה בידי אדם.

האחים נפגשו מפעם לפעם על הבאר, יצחק באזור הנגב המערבי וישמעאל קצת יותר דרומה, והיו בקשר כזה או אחר. יצחק היה חקלאי, "ויזרע יצחק... וימצא בשנה ההיא מאה שערים", וישמעאל כנראה בחר בעיסוק דומה לנַבְטִים של אותה תקופה. שיתוף פעולה ביניהם יכול להוביל להצלחה כלכלית מרשימה, והוא התגלגל בסופו של דבר גם לשותפות בקבורת אברהם.

דו קיום והר הבית

קשר כזה אפשרי, גם היום, שלושת אלפים ויותר שנים אחרי. מיצחק אנו יודעים על שושלת ישירה עד אלינו, אך אצל ישמעאל הדבר מורכב יותר מבחינה היסטורית. עם זאת, מבחינת הנרטיב הלאומי נתפסים הפלשתינאים כממשיכים את ישמעאל.

גם כאן בגוש עציון, עד לפני זמן לא רע, נכון לומר שאנו חיים בדו קיום. כאשר הגיעה לשיבה קבוצה של השומר הצעיר, הצגתי בפניהם את האלון הבודד וההיסטוריה שהוא מייצג, ואת סניף "רמי לוי" שנמצא בצומת גוש עציון על כביש שישים שעובר ממזרחו, כביש שהיה בהחלט "ציר שלום".

אבל בזמן האחרון המצב משתנה. גם ב"ציר שלום" נוסף כמו ציר הרכבת הקלה שיוצא מפסגת זאב ועובר בשועפט, מתחולל שינוי מבחינה ביטחונית. דרכו של המערב היא נקיטת יד רכה והתעוררות מאוחרת. כך היה עוד בשנת תרצ"ט לפני מלחמת העולם השנייה, וכך גם בימינו ביחס לדעא"ש וארגוני טרור נוספים. דרך החינוך הערבית מריחה פחד וחשש, מריחה יד רכה, ומנצלת זאת. אפילו לגבי הדרוזים, אוכלוסייה נאמנת ומסורה לעם ישראל, ראינו שכאשר נתגלתה אזלת יד במג'דל שאמס, חלקם בחרו לצדד בעמדה הסורית ולהפגין נגד צה"ל על גדר המערכת.

הדבר נכון הן ביחס לאותם אחוזים מועטים של מחבלים הנמצאים בתוך האוכלוסייה האזרחית, והן ביחס לתחומים נוספים כמו הנאמנות המוחלטת כרגע של האוכלוסייה הדרוזית וכן הלאה. יש לא מעט אנשים שינצלו חולשה של מדינת ישראל כדי להעצים את הטרור, ונגדם חייבים לנקוט יד קשה.

מכאן נעבור לסוגיה נוספת הקשורה ליחסי יצחק וישמעאל בימינו – הר הבית. שמענו התבטאות חריפה נגד העלייה להר הבית: "אי אפשר שרבנים ליגה ד' יחלקו על גדולי ישראל... אין להקל בעניין החמור של עלייה להר הבית, שיש בו חשש גדול של איסור כרת".

הבערה בציבור עלתה בעיקר על הדברים הראשונים ועל הזלזול בכבוד תלמידי חכמים, אך נראה שיותר עלינו לזעוק על הסיפא – כיצד ייתכן שכל עלייה להר הבית תיתפס כמחייבת כרת?! והרי שטחו של הר הבית המקורי תופס רק מעט יותר מעשרה אחוזים משטחו של הר הבית כיום!

גם האמירה "אסור ליהודי לעלות להר הבית ולהתסיס את הערבים המחבלים. רק כך יפסיק להישפך דם של עם ישראל"

* *
 * כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולרב יעקב מדן *
 * עורך: בנימין פרנקל, תשע"ו *
 * *
 * בית המדרש הוירטואלי *
 * מיסודו של *
 * The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
 * האתר בעברית: <http://vbm.etzion.org.il> *
 * האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *

משרדי בית המדרש הוירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5
דוא"ל: office@etzion.org.il